

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Коцур Ірина Валеріївна

**ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ
ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:

_____ О.В. Гончаренко
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціальної
роботи і менеджменту
соціокультурної діяльності
«__» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ І. В. Коцур
«__» _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	6
1.1. Особливості випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як об'єктів соціального супроводу.....	6
1.2. Соціальний супровід як форма індивідуальної соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів	15
1.3. Нормативно-правове забезпечення соціального супроводу осіб з числа випускників інтернатних закладів	19
Висновки до розділу 1.....	23
Розділ 2. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	25
2.1. Алгоритм здійснення соціального супроводу випускників інтернатних закладів	25
2.2. Технологія підготовки випускників інтернатних закладів до самостійного життя	29
Висновки до розділу 2.....	39
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ.....	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. Людина від народження має права та обов'язки, які дозволяють адаптуватися до суспільного життя, долати певні труднощі, змінювати усталений стиль життя, соціалізуватися. Однак найбільш уразливою і незахищеною категорією населення є діти, позбавлені батьківського піклування та діти-сироти, а також особи з їх числа, опіку над якими здійснює держава.

Молодь із числа вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відносять до категорії «групи ризику». Бо найактуальнішою проблемою для них є невідповідність до самостійного життя в соціумі після випуску з інтернату, де вони стикаються з різноманітними проблемами (матеріальними, педагогічними, правовими, соціально-психологічними), що стають на перешкоді успішної соціальної адаптації, з якими ці діти не знають до кого звернутись і де шукати допомоги. Підготовка випускників інтернатних закладів до самостійного життя має бути досить багатоплановою: вона спрямована на розвиток у них знань, умінь і навичок, необхідних для успішної адаптації в соціумі; очікуваним результатом роботи має стати адаптація їх до умов самостійного життя, набуття навичок самостійно вирішувати соціальні проблеми, інтеграція у суспільні відносини.

Вирішувати проблему несформованості життєвої компетентності вихованців шкіл-інтернатів України покликані центри соціальних служб, фахівцями яких напрацьовано певний досвід соціальної підтримки окресленої категорії населення. Серед напрямків діяльності соціальних працівників з даною категорією випускників є здійснення щодо них соціального супроводу. Саме соціальний супровід є найбільш ефективною та оптимальною формою надання соціальної допомоги випускникам навчальних закладів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, який спрямований на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу.

Аналіз актуальних досліджень показав, що проблемами сирітства, висвітленням особливостей психологічного розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, їх соціалізацією займаються українські та закордонні вчені Л. Артюшкіна, Н. Бевз і Р. Бевз, Л. Божович, М. Васильєва, І. Дементьєва, Є. Коваленко, Н. Комарова, І. Пеша, А. Поляничко, Л. Пономаренко, А. Прихожан та інші. Особливості підготовки випускників інтернатних закладів України до самостійного життя в суспільстві відображено у працях Л. Байбородової, Л. Канішевської, Н. Кулеши, В. Мухіної, В. Ослон, Л. Пірог, М. Рожкової, С. Свириденко та інших. Питання соціального супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа хвилює К. Віцукаєву, А. Капську, С. Курінну, Л. Матюшенко, Л. Махотіну та інших.

Зважаючи на актуальність проблем, з якими стикаються випускники інтернатних закладів, постає необхідність висвітлення особливостей та організації соціального супроводу даної категорії дітей та молоді, що зумовило тему нашого дослідження: **«Технологія соціального супроводу випускників інтернатних закладів»**.

Метою дослідження є здійснення теоретико-правового аналізу проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також визначення технологічних аспектів соціального супроводу випускників інтернатних закладів.

Поставлена мета обумовила необхідність розв'язання наступних **завдань**:

1. Схарактеризувати особливості випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як об'єктів соціального супроводу.
2. З'ясувати сутність соціального супроводу як форми індивідуальної соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів.
3. Висвітлити нормативно-правове забезпечення соціального супроводу випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Розкрити алгоритм здійснення соціального супроводу випускників інтернатних закладів.
5. Проаналізувати технологію підготовки випускників інтернатних закладів до самостійного життя.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з випускниками інтернатних закладів.

Предмет дослідження: технологічні засади здійснення соціального супроводу випускників інтернатних закладів.

Дослідження здійснювалося на основі комплексу **методів:** *загальнонаукових* (аналіз, синтез, узагальнення), які застосовувалися для розкриття основних понять та опрацювання наукових праць з досліджуваної проблеми; *конкретно-наукових* (систематизація і класифікація наукової думки з проблеми дослідження питань здійснення соціального супроводу випускників інтернатних закладів).

Апробація результатів та публікації. Основні результати дослідження викладено у тезах «Соціальний супровід як форма індивідуальної соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів» до X Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 13-14 травня 2021 р.); у тезах «Технологія підготовки випускників інтернатних закладів до самостійного життя» до III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (Суми, СумДПУ імені А.С. Макаренка, 1-2 червня 2021 р.).

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (39 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 70 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Особливості випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як об'єктів соціального супроводу

Звернення до наукових джерел з проблеми сирітства дає підстави стверджувати, що дане явище зустрічається в усіх країнах світу. До цього призводять різні причини: економічні і політичні кризи, збройні конфлікти та війни, стихійні лиха, епідемії та інші катаклізми, через які гинуть батьки, а діти стають сиротами. Проте, в залежності від політичної системи конкретної держави, її соціально-економічного і культурного розвитку, різняться шляхи вирішення означеної проблеми. Рівень турботи про дітей-сиріт безпосередньо пов'язаний та є обов'язковою умовою функціонування правової і соціальної держави, де на першому місці за важливістю знаходиться людина, особистість та її права.

Нині українська держава переживає надскладні часи. Події останніх років виявили недосконалість існуючої вітчизняної системи охорони прав дітей і необхідність розробки комплексу заходів для поліпшення ситуації. Крім того, кризові ситуації українського суспільства призводять до появи принципово нових факторів, які спричиняють таке явище, як «відмежування» дитини від сім'ї та зростання кількості дітей, позбавлених батьківської опіки та дітей-сиріт.

Як відзначають науковці, щороку в Україні сиротіє та позбавляється батьківського піклування більше 12 тисяч дітей. При цьому кількість соціальних сиріт значно перевищує число біологічних сиріт. Так, Л. Овчарова та С. Чепелева у своїй роботі наводять наступну статистику: за даними Державного комітету статистики України, станом на 01 січня 2018 року кількість сиріт на первинному обліку становила 71566 дітей, з них 21587 – дітей-сиріт, 49979 – дітей, позбавлених батьківського піклування [18]. За

даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, відсоток власне дітей-сиріт незначний (за різними даними від 8% до 10%) [36].

Така соціальна ситуація викликає занепокоєння вчених, соціальних працівників, суспільства загалом, оскільки вона свідчить про функціональну неспроможність десятків тисяч сімей виховувати та опікуватись власними дітьми. Зазвичай саме державні органи опіки і піклування позбавляють батьків прав виховувати власних дітей через їх фізичну, психологічну або соціальну неспроможність виконувати батьківські обов'язки. До категорії таких батьків відносяться особи з девіантним способом життя (зловживання алкоголем, наркотиками), які не можуть забезпечити необхідних умов для виховання і розвитку дитини, а тому позбавляються батьківських прав. На жаль, цей крок є необхідним, якщо здоров'ю і життю дитини загрожує небезпека у разі спільного проживання з девіантним батьками. У такому разі, подальшим вихованням та опікою над цими дітьми займається держава.

Подальше вивчення наукової літератури з досліджуваного питання свідчить, що проблема сирітства, зокрема й соціального, не є новою для сучасних дослідників. Зауважимо, що вона має міжгалузевий характер, перебуваючи на перетині таких наук, як соціологія, педагогіка, психологія, юриспруденція та інших. Наразі у правознавстві проблема сирітства розглядається в контексті причин виникнення цього явища та його профілактики; у соціокультурному аспекті сирітство досліджується як явище, зумовлене соціально-економічними і культурно-ціннісними факторами, врахування яких дозволяє впливати на його поширення; педагогіка акцентує дослідницьку увагу на виборі правильного стилю виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, який не зводиться лише до контролю за їх поведінкою, а полягає в їх підтримці та збереженні внутрішнього духовного зв'язку з дорослими; психологи психологічної науки наполягають на запобіганні деформації міжособистісних відносин осиротілої дитини з людьми, які її оточують; соціальні педагоги у свою чергу вивчають проблему сирітства у

контексті соціально-педагогічного аналізу цього явища та причин, які суттєво впливають на бездоглядність, а також розробки заходів профілактики та подолання цього явища.

Зауважимо, що не менш важливе місце у розробці досліджуваної проблеми займають історико-етнографічні дослідження, які, на наш погляд, також зробили істотний внесок у вивчення проблеми сирітства і дитячої бездоглядності як самостійних явищ, зумовлених різноманітними соціальними факторами. Як свідчить історія, в усі часи сиротою називали людину, яка залишилася без піклування, без коштів на існування, залежну від інших, безрідну тощо. Зокрема, сиротами називали дітей, які залишилися без батьків або були покинуті ними; також сиротами називали старих людей, самотніх і покинутих напризволяще дорослими дітьми та родичами. За часів Русі сиротами при живих батьках частіше за все ставали незаконнонароджені (або соромні) діти, усиновлення яких власними батьками було заборонено.

Наприкінці XIX ст. до категорії «сиріт», які претендували на державну допомогу, відносили: «круглих сиріт» – дітей, які втратили обох батьків унаслідок їх смерті; дітей «сірих» та «убогих» (інвалідів); позашлюбних дітей, матері яких потребували допомоги у вихованні дитини; тимчасово всіх малюків (не старших, за 10 місяців), матері яких через хворобу і відсутність власних коштів тимчасово вимушені були віддавати дитину; підкидьків, доставлених поліцією [40].

Нині науковці (зокрема, М. Галагузова та ін.) визначають до категорії дітей-сиріт відносять дітей, які не досягли повноліття, у яких померли обидва або один із батьків. Українська дослідниця О. Безпалько називає сиротою дитину, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитину, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні та потребує захисту й допомоги з боку держави [26].

В. Жуков трактує поняття «особи серед дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» як осіб віком від 18 до 23 років, у яких у

віці до 18 років померли або які залишилися без піклування одного або обох батьків та мають право на додаткові гарантії від держави щодо соціальної підтримки. Л. Сидорова зауважує, що діти, які залишилися без батьківського піклування, – це особи віком до 18 років, які залишилися без піклування єдиного або обох батьків у зв'язку з відсутністю або позбавленням батьківських прав [38].

За Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки. Українське законодавство також виокремлює групу дітей, позбавлених батьківського піклування. Це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти [2].

Науковці Л. Артющкіна, А. Полянничко та ін. виділяють два основних види сирітства:

- повне сирітство – діти стали сиротами через смерть або загибель батьків;

- соціальне сирітство – діти батьків, які не виконують своїх обов'язків з різних причин; саме такі діти складають одну з основних категорій серед неблагополучних дітей [12, с. 6].

Отже, сирітство – це соціальне явище, що характеризує стан дитини, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням унаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні, потребує захисту чи допомоги з боку держави.

Дослідники Л. Оліференко, М. Галагузова, Т. Шульга, Л. Шипіцина, І. Дементьєва, які займаються вивченням проблеми сирітства, називають різні причини даного феномену. Основною причиною, через яку дітей позбавляють батьківського піклування, є позбавлення батьківських прав, відмова батьків від дітей, в тому числі і при народженні, передача на виховання дітей родичам або стороннім людям, жорстоке ставлення до дітей, асоціальна поведінка батьків (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція, психічні розлади), експлуатація дітей в сім'ї (економічна, сексуальна тощо), а також зростання позашлюбних народжень, фінансово-економічні труднощі та соціальна дезорганізація сім'ї. Проаналізувавши їх, можна дійти висновку, що сирітство бере свій початок у родині.

На сьогодні в Україні склалося досить багато різноманітних типів і видів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, обумовлених запитами і можливостями соціуму й вимогами доцільності. Серед них:

- дитячий будинок (для дітей молодшого, дошкільного і шкільного віку; змішаний);
- школа-інтернат для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт;
- спеціалізований дитячий будинок для дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт з відхиленнями у розвитку;
- дитячі будинки сімейного типу;
- патронажна сім'я;

- прийомна сім'я;
- опіка і піклування;
- усиновлення [37].

Наразі в Україні відбувається реформування інтернатних закладів – закритих або напівзакритих навчально-виховних закладів, де вихованці постійно перебувають у закритих колективах – з метою їх зменшення, на зміну яким повинно прийти сімейне виховання (усиновлення, удочеріння), опіка (піклування) або прийомна сім'я. Проте, таких шкіл-інтернатів в нашій країні залишається ще велика кількість, а зазначена форма влаштування осиротілих дітей сьогодні, на жаль, є найпоширенішою.

Фахівці, які займаються вивченням проблеми сирітства, відзначають, що головною особливістю соціалізації даної категорії дітей є заміщення одного з основних інститутів соціалізації – сім'ї – державною установою. Через низку причин соціалізація вихованців дитячого будинку може бути проблематичною. Це жорстка регламентація часу, формальна організація середовища дитячого будинку, обмеженість неформального зовнішнього спілкування [12].

Розглянемо особливості соціалізації таких дітей, до яких науковці відносять соціально-психологічні, емоційні, соціальні, економічно-територіальні.

- 1) Соціально-психологічні особливості: депривація сімейного виховання досить помітно зумовлює відставання таких дітей в психічному розвитку, шкодить формуванню свідомості, деформує особистісний розвиток і становлення; соціалізація дітей-сиріт ускладнюється особливостями стану їх здоров'я та розвитку; діти, які виховуються в інтернатних закладах, відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях (відмінності у розвитку інтелекту та особистості в цілому; умови інтернатного утримання посилюють у дитини почуття соціальної відчуженості, знехтування її як особистості соціумом).
- 2) Емоційні (або психотравмуючі) особливості, до яких відносять: відсутність спілкування з біологічною матір'ю; деформація родинних

зв'язків; дефіцит любові, ласки, уваги; обмеженість кола спілкування; регламентація проведення часу; жорстоке ставлення з боку персоналу, дітей у колективі; несформоване «Я»; підвищене почуття тривожності, відчуття ворожості соціуму; закомплексованість; відсутність диференційованого підходу до дітей з боку вихователів; відсутність свободи вибору тощо.

- 3) Окремою групою виділяють соціальні проблеми, до яких варто віднести: деформований соціальний особистий досвід; соціальна незахищеність після виходу із закладів опіки, відсутність матеріальної і моральної підтримки; гіперопіка з боку вихователів; відсутність соціальних навичок організації власного життя; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними інституціями; неготовність і неспроможність протидіяти негативному сторонньому впливові; погана спадковість (наркоманія, алкоголізм, психічні захворювання батьків), що впливає на стан здоров'я.
- 4) Економічно-територіальні проблеми: економічна депривація діти не мають власних заощаджень, відсутній досвід розпоряджатися коштами; відсутність особистого простору (власної кімнати, місця де можна було усамітнитися); постійне перебування в обмеженому комунікаційному просторі; відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни) [25].

Науковці відзначають у дітей, які зростають та виховуються в інтернатних закладах, затримки у фізичному, емоційному, соціальному і когнітивному розвитку. На їх думку, чим раніше дитина потрапляє до інтернату і довше там перебуває, тим трагічнішими і незворотнішими для неї є наслідки у подальшому самостійному житті.

Звернення до наукових джерел уможлиблює аналіз основних наслідків інституційного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- відставання від ровесників у фізичному розвитку та розвитку моторних навичок (фізична недорозвиненість; проблеми зі слухом, зором; затримка розвитку моторних навичок та втрачені етапи розвитку дитини; неналежний стан здоров'я та хворобливість; обмежені фізичні та інтелектуальні можливості як наслідок інституційного догляду);
- формування емоційної прив'язаності (негативні соціальні, поведінкові наслідки; у деяких низькоякісних закладах діти демонструють соціальну замкненість після 6 місяців; привернення уваги, що проявляється в агресивній поведінці, умисному заподіянні собі шкоди);
- психологічні наслідки (нерозбірлива чи надмірна доброзичливість та/або розгальмованість поведінки, особливо у дітей, які потрапили до інституцій у віці, молодшому за 2 роки; відчайдушне прагнення уваги та ласки від дорослих);
- мова та інтелект (брак мовленнєвих навичок: слабка когнітивна діяльність, низькі показники IQ; затримка розвитку мовлення; бідний словниковий запас, обмежене спонтанне мовлення, проблеми з читанням);
- розвиток мозку (призводить до неврологічних і поведінкових розладів, пригнічення розвитку мозкової активності у дітей раннього віку).

Окрім зазначених наслідків перебування в інтернатному закладі, для таких дітей після випуску з нього настає складний період самотійного життя, протягом якого випускник стикається з низкою життєвих проблем. Відзначимо найголовніші серед таких проблем є:

- пошуки житла (відсутність власного житла спричиняє низку проблем, пов'язаних з адаптацією до соціуму; тому єдиним варіантом для випускників інтернатних закладів не залишитися на вулиці є вступ до навчального закладу та поселення до гуртожитку, влаштуватися на роботу);
- продовження освіти (направляють вчитися на професії, які не подобаються; складність та неможливість отримати професії більш високого рівня у престижних навчальних закладах; не завершення з різних причин навчання у закладі освіти, де навчається дитина після інтернату);

- працевлаштування (труднощі у влаштуванні на роботу; до вирішення проблеми залучаються соціальні інституції – центр зайнятості, центр соціальних служб тощо, які сприяють працевлаштуванню);
- юридичні проблеми (невміння вирішувати житлові і майнові проблеми, судові процеси з питань майна, житла, спадщини рідко бувають успішними; проблема з оформленням документів щодо повернення батьківських прав та оформлення прав дитини-сироти; статус дитини-сироти; отримання трудової пенсії у разі втрати годувальника; проблема розшуку родичів; нездатність отримати соціальні грошові виплати через відсутність прописки; встановлення фактів із минулого життя, їх юридичне підтвердження);
- психологічні проблеми (неадаптованість / слабка адаптованість до життя за межами інтернату у «відкритому» соціумі; страх перед можливими проблемами влаштування у житті внаслідок штампу «випускник інтернату»; стереотипне сприйняття членами, суспільства інтернатних дітей як проститутток, злодіїв, ізгоїв, алкоголіків, наркоманів; відсутність рідних, які б могли підтримати тощо);
- несформованість побутових навичок (відсутність життєвонеобхідних навичок; проблеми у плануванні та організації власного часу; відсутність знань про особисту гігієну; проблеми у спільній діяльності з іншими людьми);
- проблеми міжособистісних відносин (проблеми спілкування з іншими людьми; відсутність вмінь самостійної роботи; відсутність навички планування та передбачення результатів власних дій);
- проблеми у створенні власної сім'ї (відмова вихованців інтернату від власної сім'ї через відсутність житла, матеріальної підтримки, прикладу сімейних відносин) [20].

Варто наголосити, що, як правило, у даної категорії населення більшість означених проблем є комплексними, що вкрай загострює ситуацію. Молоді люди з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування не спроможні їх вирішити самотужки. Допмагаючи таким клієнтам, соціальні

працівники можуть активізувати низку подій, що приведуть до реалізації, хоча б частково, життєвих планів клієнта.

Таким чином, можемо підсумувати наступне: проблема сирітства (повного і соціального) існує в усіх країнах та спричинена різними причинами: позбавлення батьківських прав, відмова від дітей, передача на виховання родичам або стороннім людям, жорстоке ставлення, асоціальна поведінка батьків, експлуатація в сім'ї, зростання позашлюбних народжень, фінансово-економічні труднощі та соціальна дезорганізація сім'ї. Соціалізація таких дітей в інтернатних установах має певні особливості (соціально-психологічні, емоційні, соціальні, економічно-територіальні), наслідки (проблеми з розвитком мовлення та інтелекту; розвитком мозку; формуванням емоційної прив'язаності; з фізичним розвитком та моторними навичками та психічні проблеми), проблеми після випуску і виходу в самостійне життя (пошуки житла, продовження освіти, працевлаштування, юридичні проблеми, психологічні проблеми, несформованість побутових навичок, проблеми міжособистісних відносин та проблеми у створенні власної сім'ї).

1.2. Соціальний супровід як форма індивідуальної соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів

Звернення до наукової літератури дає підстави стверджувати, що період закінчення інтернатного закладу і влаштування подальшого життя для дітей-сиріт можна назвати перехідним від статусу вихованця інтернатного закладу до статусу самостійної дорослої людини, здатної самостійно приймати рішення та відповідати за свої вчинки. За оцінками експертів, саме цей етап життя людини є відповідальним етапом її соціалізації та етапом адаптації до нових умов життєдіяльності, який зокрема є ускладненим статусом дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Відповідно до зазначеного, задля підготовки та успішної адаптації до самостійного життя даної категорії дітей центри соціальних служб повинні проводити для них різні заходи, під час яких розглядаються такі питання:

соціально-правова допомога; допомога у виборі професії; формування соціально-побутових умінь та навичок; соціально-психологічна підтримка тощо. Проведення соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямовано на їх соціальну і психологічну адаптацію до умов позаінтернатного проживання, підготовку до самостійного життя.

Як зазначають фахівці (зокрема, А. Капська, І. Пєша та ін.), найбільш ефективною та оптимальною формою надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів є соціальний супровід, який за своїм змістом виходить за межі індивідуальної або групової соціальної роботи.

Загалом науковці визначають соціальний супровід як соціальну роботу, спрямовану на здійснення системи заходів щодо підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу [25].

Також соціальний супровід визначають як прикладну технологію соціальної роботи, спрямовану на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій людей. Соціальний супровід здійснюється щодо сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою:

- надання своєчасної допомоги (у тому числі ужиття негайних заходів для подолання життєвих труднощів);
- здійснення комплексу заходів, спрямованих на вихід сім'ї або особи зі складних життєвих обставин, наслідки яких вони не в змозі самостійно подолати за допомогою наявних засобів та можливостей;
- створення умов для самостійного розв'язання та подолання життєвих труднощів;
- збереження та підвищення соціального статусу сім'ї або особи, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У своїй роботі соціальний працівник користується таким визначенням: соціальний супровід – комплексна соціальна послуга, яка спрямована на мінімізацію або подолання життєвих труднощів шляхом активізації власних ресурсів клієнта. Згідно з Наказом Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах», метою соціального супроводу є подолання або мінімізація життєвих труднощів та негативних наслідків чи навіть повне розв'язання проблеми особи, а також супровід передбачає: надання соціальних послуг, реалізацію соціальної допомоги та соціальної реабілітації відповідно до потреб проблем; консультування; соціальне виховання; юридичну, соціальну та психологічну підтримку; захист, збереження та підтримку здоров'я особи; допомогу та підтримку у досягненні поставленої мети та розкритті внутрішнього потенціалу особи тощо [8].

Основними ознаками соціального супроводу є комплексність послуг, що надаються, їх тривалий час; протяжність в часі; залучення до соціального супроводу в разі потреби інших фахівців; використання потенціалу суспільства; згоди користувача послуг на соціальний супровід і його активна позиція в зміні ситуації на краще спільними зусиллями.

Соціальний супровід набув широкого застосування на практиці, тому Мусаєва С., Магомедова С. та Магамедова І. виділяють такі форми його надання як: переписки, дзвінків, наставництва, надання консультацій у вирішенні правових і профорієнтаційних питаннях, сприяння в працевлаштуванні та навчання, психологічна допомога та інші [35].

Соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа випускників інтернатних закладів як форма індивідуальної соціальної допомоги, здійснюється у разі необхідності розв'язання комплексу проблем вихованця. Так, згідно із Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», соціальний супровід – це робота, яка

спрямована на здійснення соціального патронажу, допомоги та опіки даної категорії з метою подолання або мінімізації життєвих труднощів, збереження та підвищення соціального статусу та здійснюється до дітей, які перебувають в сім'ях та до осіб із їх числа, а також реалізується за письмовою заявою дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування [2].

Соціальний супровід даної категорії дітей, за визначенням дослідника К. Віцукаєва, має наступні завдання:

- ефективне використання наявних ресурсів для створення умов швидкої адаптації дітей-сиріт – вихованців інтернатних закладів – до трудової діяльності та умов самостійного життя;
- надання допомоги молодим людям, щоб у подальшому вони змогли вирішувати власні проблеми самостійно;
- забезпечення партнерських стосунків між молодого людиною, соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав молодого людини з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [16].

У словнику В. Даля знаходимо тлумачення супроводу, таке трактування відображає одну принципову особливість соціального супроводу: наявне посередництво дорослого між соціальним світом і власним життєвим світом дитини забезпечує її оптимістичне світовідчуття завдяки створенню в просторі інтернатної установи умов для соціально-емоційного благополуччя та гармонійної соціалізації особистості [31].

В основі організації супроводу випускників інтернатних закладів лежать принципи, дотримання яких сприяє успішності діяльності:

- принцип інтеграції, що передбачає застосування різноманітних форм і методів роботи;
- принцип врахування вікових особливостей;
- принцип доброзичливості при організації взаємодії з клієнтом, який полягає у прагненні зрозуміти його труднощі і проблеми, не критикуючи та не порівнюючи з іншими;

□ принцип співпраці з клієнтом при подоланні ним життєвих труднощів;

□ принцип конфіденційності [28].

Соціальний супровід випускників інтернатних закладів може здійснюватися в двох аспектах: по-перше, супровід як система теоретичних знань та практика, яка представляє собою профілактику і корекцію проблеми, характерної для системи в цілому на основі принципу взаємодії всіх суб'єктів супроводу, а по-друге, супровід як сукупність соціальних технологій, специфіка яких обумовлена конкретними проблемами або групами проблем [21]. За оцінками соціальних працівників, середня тривалість соціального супроводу може становити 6-9 місяців [25].

Таким чином, для випускників період закінчення інтернату та вихід в самостійне життя – це складний період, в подоланні якого вони потребують сторонньої допомоги. Такою допомогою є соціальний супровід – як форма соціальної підтримки, яка передбачає надання комплексу послуг, головним підсумком якого є зміна та покращення життя клієнта.

1.3. Нормативно-правове забезпечення соціального супроводу випускників інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання захисту прав та свобод дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт, потребує постійного регулювання на законодавчому та міжнародному рівнях, оскільки щороку зростає кількість таких дітей, це призводить до порушень базового прав дитини на виховання в сім'ї.

Наразі вирішення наявних суперечностей щодо захисту прав та інтересів випускників інтернатних заходів забезпечується нормативно-правовою базою, яка ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Розглянемо нормативно-правову базу соціального захисту випускників інтернатних закладів.

Зокрема, діти, як об'єкт особливого захисту, виділені в Загальній Декларації прав людини, прийнятої ООН в 1948 р. Також слід зазначити про Конвенцію ООН «Про права дитини» (1989 р.), стаття 3 якої встановлює: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [1].

Принципові положення щодо забезпечення прав дітей, які виховуються в закладах інтернатних типів, зазначені у Рекомендаціях Ради Європи (2005). Згідно з означеним документом дитина, яка покидає заклад в якому вона перебувала під опікою, має право на оцінку потреб дитини та належну підтримку після закінчення терміну перебування у відповідній установі задля її успішного включення в суспільство та сім'ю.

Відзначимо, що загальнодержавний рівень правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спирається на Конституцію України.

Проблемі захисту прав осиротілих дітей присвячено Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якому подано визначення понять «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «соціальний супровід». У документі визначено статус даної категорії дітей, гарантії і засади (соціальні, організаційні, правові) державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства [2].

Науковці відзначають стратегічно важливий напрям законодавчої діяльності, який полягає у забезпеченні матеріальної та соціальної основи життя дітей після закінчення інтернату. Тому означений закон (зокрема, ст. 32) зобов'язує місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування гарантувати збереження житла даної категорії дітей та повернення його після завершення інтернату. У разі відсутності житла (ст. 33 даного документу),

місцеві органи влади у позачерговому порядку зобов'язані забезпечити таких дітей соціальним житлом.

За оцінками фахівців, прийняття зазначеного закону дозволило центрам соціальних служб увійти в інтернатні установи і почати надавати необхідні соціальні послуги їх вихованцям. Зміст, обсяг, порядок та умови надання соціальної послуги щодо соціальної інтеграції випускникам закладів опіки визначає Державний стандарт послуги соціальної інтеграції.

Як зауважує Л. Матюшко, згідно з Держстандартом, розробленим експертами Партнерства «Кожній дитині» (вересень 2012 – лютий 2013 рр.), соціальну послугу щодо соціальної інтеграції надає фахівець із соціальної роботи (соціальний педагог, соціальний працівник, інший фахівець або мультидисциплінарна команда), а її отримувачами є вихованці інтернатного закладу. Поняття «соціальна послуга соціальної інтеграції» включає комплекс заходів із надання допомоги випускникам інтернатів, спрямованої на розвиток соціальної компетентності, реалізацію особистісного потенціалу в період переходу до самостійного життя, мінімізацію ризиків потрапляння у складні життєві обставини [33].

Основні форми та напрями взаємодії центрів соціальних служб та управлінь (відділів) освіти щодо здійснення соціальної роботи в закладах інтернатних типів і школах соціальної реабілітації з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування з метою їх психологічної та соціальної адаптації, підготовки до самостійного життя визначено у наказі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації» [5].

Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих

обставинах і не можуть самотійно їх подолати» визначає створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини, у розвитку та вихованні; захист житлових, майнових та інших прав дитини; сприяння навчанню та розвитку дитини; допомога у зміцненні або відновленні родинних та суспільно зв'язків; допомога у створенні та забезпеченні умов для усиновлення; підготовка дитини до виходу із сім'ї, в тому числі і до самотійного життя [4].

Останнім розглянемо Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування», котрий визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, що надають цю послугу, а також застосовується для організації та здійснення соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, а також моніторингу та контролю за якістю надання такої соціальної послуги [3].

Майнові права випускників інтернатних установ забезпечуються також Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа» (2010 р.), яким врегульовуються питання, пов'язані з покращенням житлових умов молоді, що належить до уразливих соціальних груп. Приміром, допомогу в тимчасовому забезпеченні житлом визначеної категорії населення покликані надавати соціальні гуртожитки, діяльність яких регулюється Типовим положенням про соціальний гуртожиток, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 8 вересня 2005 р. [10]. Проте, за оцінками експертів, задекларована можливість отримати житло дитині-сироті на пільгових засадах є, зазвичай, нереальною з огляду на

обсяги державного будівництва та відсутність механізму вирішення цього питання на місцевому рівні.

Окремим напрямом законодавчої роботи, спрямованої на дотримання державних гарантій, є забезпечення права на освіту випускникам інтернатних установ. Вони зараховуються поза конкурсом до професійно-технічних та вищих навчальних закладів за умови одержання позитивних вступних оцінок та успішного складання ЗНО з подальшим працевлаштуванням за набутою професією [11].

Зазначені діти перебувають на повному державному забезпеченні, вартість якого у грошовому еквіваленті визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та Закону України «Про Державний бюджет України». Держава також гарантує надання роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам – випускникам державних професійно-технічних та вищих навчальних закладів, потреба в яких була визначена державним замовленням.

Таким чином, проаналізовані законодавчі документи формують державну соціальну політику, спрямовану на дотримання гарантій щодо всебічної соціальної адаптації як складного процесу інтеграції випускників закладів опіки у суспільстві. Однак реальна практика засвідчує низьку ефективність реалізації законодавчих норм і вимагає інтенсифікації соціальної роботи із цією суспільною категорією для створення сприятливих умов повноцінного життя у соціумі без зовнішньої опіки.

Висновки до розділу 1

В процесі роботи над першим розділом ми дійшли висновку, що проблема сирітства є досить розповсюдженою, до цього призводить ціла низка причин, які в свою чергу викликають проблеми із соціалізацією вихованців дитячого будинку. Наслідками виховання дітей в закладах інтернатного типу є: формування емоційної прив'язаності, фізичний розвиток та моторні навички, психологічні, мова та інтелект, розвиток мозку.

З виходом в самостійне життя вихованці інтернатного закладу стикаються з низкою проблеми, вирішення яких потребує сторонньої професійної допомоги, яку може надати йому в центрі соціальних служб фахівець із соціальної роботи у вигляді соціального супроводу, головним завданням якого є: ефективне використання наявних ресурсів для створення умов швидкої адаптації до трудової діяльності та умов самостійного життя.

Основними ознаками соціального супроводу є комплексність послуг; протяжність в часі; залучення інших фахівців; використання потенціалу суспільства; згоди користувача послуг і його активна позиція в зміні ситуації на краще спільними зусиллями.

З'ясовано, що захист інтересів та прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування потребує постійного регулювання на законодавчому та міжнародному рівнях. Вирішення суперечностей щодо захисту прав випускників інтернатних закладів забезпечується нормативно-правовою базою, яка ґрунтується на Конвенції ООН про права дитини, Конституції України та інших міжнародних договорах, ратифікованих Україною. Серед них: Загальна Декларація прав людини, Конвенція ООН «Про права дитини», принципові положення щодо забезпечення прав дітей, вихованців інтернатних закладів, зазначені у Рекомендаціях Ради Європи, Конституцію України та Сімейний кодекс, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та інші.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВИПУСКНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

2.1. Алгоритм здійснення соціального супроводу випускників інтернатних закладів

Одним із напрямів допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування та випускникам інтернатних закладів є здійснення соціального супроводу, який виступає як система допомоги у вирішенні життєвих проблем, пов'язаних з виходом у самостійне життя та має певний алгоритм здійснення.

Капська А. та Пеша І. в соціальній роботі виділяють такі основні етапи соціального супроводу випускників інтернатних закладів, до яких відносять: 1) підготовчий етап; 2) етап безпосередньої реалізації соціального втручання; 3) підсумковий етап. Далі розглянемо їх більш детально.

На першому етапі – підготовчому – загалом вивчається соціальна ситуація клієнта і його оточення, діагностуються психолого-соціальні характеристики клієнта і середовища. Під час підготовчого етапу надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів виявляються основні соціальні проблеми даної категорії клієнтів. Соціальному працівнику слід пам'ятати, що під час знайомства з клієнтом та його найближчим оточенням, встановлення довірливих взаємин є неодмінною умовою залучення його до співробітництва.

Дослідниці А. Капська та І. Пеша стверджують, що ініціатива щодо проведення перших зустрічей повинна виходити від соціального працівника, під час яких він повинен увійти в довіру та допомогти йому усвідомити необхідність змін у своєму житті і згодитись прийняти соціальну допомогу [25].

Зауважимо, що соціальному працівникові потрібно знати про переважаючі у даної категорії клієнтів патерналістських настроїв та очікувань. Відповідно до зазначеного, соціальному працівнику важливо при першому

знайомстві налаштувати їх на реалістичне мислення, переконати у тому, що запропонована послідовність дій поступово приведе до бажаного результату, за умови їхніх активних дій та доцільності співробітництва.

Розроблений план соціального супроводу є найважливішим підсумком підготовчого етапу. Цей план має містити такі напрями роботи: психологічна корекція стану клієнта; правова допомога у формі групових та індивідуальних консультацій з питань трудового законодавства, прав та пільг; допомога у працевлаштуванні або перекваліфікації, підвищенні кваліфікації, продовженні навчання; допомога у вирішенні складних соціальних проблем (отримання житла, поновлення права на житло, погашення заборгованості за комунальні послуги); медична допомога (за необхідності); робота з найближчим оточенням. Важливо зауважити, що план соціального супроводу вихованців інтернатних закладів розробляється індивідуально для кожного клієнта.

На другому етапі здійснення соціального супроводу соціальний працівник допомагає клієнту у розв'язанні конкретних завдань відповідно до підготовленого плану соціального супроводу. При потребі діяльність коригується, а соціальний працівник може обирати інші методи соціальної допомоги, більш доречні до ситуації, яка може змінитися [15].

Віщукаєва К. зазначає, що при роботі з клієнтом, який шукає роботу є можливість застосування коучингу, який є інструментом професійного та особистісного розвитку клієнта. Та, на відміну від інших форм роботи, клієнт і фахівець є партнерами, які прагнуть спільної мети – зрозуміти як в трудовому полі задіяти кращим чином клієнта [15].

До процесу соціального супроводу, за потреби, можуть залучатися треті сторони:

- 1) Заклади освіти: відвідування навчальних закладів, збір інформації про випускників.
- 2) Правоохоронні органи: збір інформації по даній категорії вихованців.
- 3) Відділ паспортно-візової служби: сприяння в отриманні паспорта.

- 4) Адміністрація та житлові служби муніципального освіти: надання допомоги у вирішенні житлових проблем випускників, постановка на облік в якості нужденних, надання сприяння в забезпеченні тимчасового житла та інші.
- 5) Центр зайнятості населення: постановка на облік, працевлаштування, навчання на курсах (за необхідності).
- 6) Соціальний захист населення: оформлення статусу малозабезпеченого, інший пільгової категорії, отримання соціальних пільг.
- 7) Заклади охорони здоров'я: контроль за збереженням здоров'я.
- 8) Адміністрації міських і сільських поселень: сприяння в наданні тимчасового житлового приміщення, організація контролю за проживанням.
- 9) Відділи у справах молоді та спорту: залучення випускників в дозвільної діяльності, надання соціальної, правової, психологічної допомоги та організація відпочинку та оздоровлення випускників.

Головною метою цього етапу є навчання навичкам самодопомоги.

І нарешті, підсумковий етап соціального супроводу, який включає в себе:

- 1) оцінку змін, що відбулися у процесі надання соціальних послуг і після того, як вони були отримані клієнтом; 2) вивчення нових потреб, які з'явилися у клієнта в результаті змін і вимагають допомоги у задоволенні; 3) розробку, якщо потрібно, нового, додаткового плану соціального супроводу як складову припинення роботи; 4) додаткове кураторство клієнта і оточення, якщо це потрібно для профілактики небажаних наслідків і закріплення позитивних змін.

На останньому етапі великого значення набувають критерії припинення соціального супроводу, до яких варто віднести: набуття навичок пошуку робочого місця; здобуття бажаної професії; наявність постійного або тимчасового місця роботи; вміння складати і планувати свій бюджет; навички самостійного оформлення документів, спілкування з представниками органів влади, відстоювання своїх прав; поява самостійності, відповідальності; відновлення родинних стосунків тощо.

Ішматова А. та Бондарчук Т. розглядають постінтернатний супровід випускників інтернатних закладів як процес пристосування до умов соціального середовища поза установою. Також дослідниці виділяють такі завдання постінтернатного супроводу випускників, як:

- сприяння в отриманні освіти, працевлаштуванні, набутті навичок адаптації в суспільстві, організації дозвілля, в захисті прав;
- забезпечення реабілітаційної роботи в постінтернатний період;
- підвищення соціального статусу випускників інтернатів [21].

Ф. Кремень та С. Кремень визначають свої 3 етапи соціального супроводу як цілісного і неперервного процесу:

1) підготовка вихованців дитячого будинку або інтернату до самостійного життя – до роботи залучаються всі співробітники інтернатного закладу. Основним напрямком соціального супроводу є організація різних видів діяльності, спрямованої на формування у вихованців необхідних навичок і вмінь для самостійного життя, а також проводяться зустрічі з представниками різних професійних спільнот;

2) соціальний супровід в у пост інтернатний період припадає на час навчання випускників в середніх професійних і вищих навчальних закладах. У цей період фахівець, який здійснює супровід, взаємодіє з освітніми організаціями, надає соціальну допомогу випускникам у вирішенні тих чи інших життєвих проблем, найбільш складними з яких є працевлаштування та придбання власного житла;

3) соціальний супровід після отримання освіти в середньому спеціальному або вищому навчальному закладі – здійснюється тільки по відношенню до тих, хто займає пасивну життєву позицію, до яких входять молоді матері, випускники, які вийшли з місць позбавлення волі, мають проблеми зі здоров'ям і схильні до асоціальної поведінки [28].

Таким чином, одним із напрямів допомоги випускникам інтернатних закладів є здійснення соціального супроводу, який здійснюється за трьома етапами: підготовчий етап, етап безпосередньої реалізації соціального

втручання та підсумковий етап. За період соціального супроводу випускник повинен оволодіти всіма необхідними знаннями, навичками та вміннями, які будуть необхідні йому для виходу в самостійність.

2.2. Технологія підготовки випускників інтернатних закладів до самостійного життя

Актуальною є підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя, адже, у зв'язку з відсутністю досвіду сімейного виховання у таких дітей не сформовані моделі поведінки в сімейному оточенні, в результаті чого існує ризик, що в майбутньому їх діти також будуть виховуватись в державних закладах опіки.

Після виходу з інтернатних закладів для вихованців настає складний період самостійного життя, під час якого вони стикаються з різноманітними проблемами, які стають на перешкоді до умов соціальної адаптації, діти зазнають глибокої кризи, яка породжена труднощами соціалізації, та й саме суспільство неготове прийняти дану категорію як повноцінного члена суспільства [20].

Серйозні труднощі викликані тим, що вихованці інтернатних закладів стикаються з великими труднощами засвоєння соціальних ролей, коли дитина народжується потрапляє в світ відносин між людьми, де кожен грає безліч різних ролей, у таких дітей відсутні нормальні контакти, це призводить до того, що створюється неправильне уявлення про соціальні ролі, зокрема такої ролі як сирота, що реалізується протягом усього його життя. У дітей, які виховувалися в інтернатних закладах та проживали на повному державному забезпеченні, сформувалася позиція утримувача, це призводить до того, що коли дитина залишає заклад вона не в змозі спиратися на власні внутрішні ресурси, очікує допомоги, не вміє вибудовувати контакти зі світом тощо [27].

Труднощі у випускників, які залишили стіни інтернату виникають практично відразу. У великому світі він залишиться один на один зі своїми проблемами. До найбільш типовим проблемам, з якими безпосередньо

зіткнеться випускник у самотньому житті, слід віднести: приготування їжі; догляд за одягом і взуттям; дітям не треба думати за ремонт приміщення, оплату комунальних послуг [31].

Л. Катрук та А. Капустіна говорять, що перехід до самотнього життя є важливим моментом в житті будь-якої людини. Вчорашньому випускнику необхідно звикнути до самотнього існування, до відповідальності за своє життя. Усередині установи вихованці не відчують особливих проблем. Держава здійснює вирішення основних проблем вихованця: забезпечення найнеобхіднішим, виховання, навчання. Але самотнє, доросле життя ставить перед ними проблеми, до яких вони в реальності часом виявляються неготовими. Це стосується проведення вільного часу, організації побуту, ставлення до роботи, досвіду створення сім'ї і виховання дітей, збереження свого здоров'я [26].

Для успішного включення випускників інтернатних установ в соціальне середовище, необхідна наявність певних умов, які А. Лаврович поділяє на зовнішні (що йдуть від соціуму: державні гарантії прав дитини на всі види захищеності та соціокультурні установки і соціальні стереотипи сприйняття випускників дитячих інтернатських закладів) і внутрішні (особистісні: бажання включитися в соціум, готовність і наявність особистісних ресурсів, внутрішньої потреби в механізмах узгодження і стабілізації своїх дій з діями інших, самооцінка, рівень домагань, самотійність, активність, готовність до освоєння соціального простору прав і обов'язків; прийняття відповідальності за себе, своїх близьких). Отже, успішна постінтернатна адаптація дітей-сиріт досягається в разі узгодження внутрішніх та зовнішніх умов, тобто коли людина, яка реалізує свої прагнення в узгодженні саме в тих засобах, які пропонує йому суспільство [31].

Л. Катрук та А. Капустіна виділяють наступні причини, які ускладнює подальшу соціальну адаптацію вихованців:

- відсутність можливості ділитися радощами і прикрощами з близькими людьми, не в змозі набути впевненості в собі, врівноваженість, психологічну стабільність;

- невелика частина колишніх вихованців може скористатися державною допомогою та допомогою громадських організацій, а більшість має повертатися в свої сім'ї або розраховувати на власні сили;

- відсутність житла, визначених перспектив, пов'язаних з майбутньою професією, самотійним життям, обмеження можливостей підтримувати власне здоров'я;

- модель групової організації проживання, відсутність можливості для прояву індивідуальності та самотійності;

- моніторинг особистісної спрямованості показує слабку сформованість уявлень вихованців про себе в майбутньому;

- проблема збереження здоров'я вихованців та випускників дитячого будинку [27].

С. Зубченко та Н. Тимошенко зазначають, що на практиці проблеми підготовки до самотійного життя вирішуються державними та громадськими організаціями. В даній сфері запроваджено Закон щодо наставництва, яке діє на благодійній основі [20], а Л. Катрук та А. Капустіна говорять, що для успішності і затребуваності в реальному світі з випускникам інтернатних закладів доцільним є наставництво, де існує взаємодії між випускником і дорослою людиною та здатне надати підтримку на етапі соціалізації випускника. Очікувані результати спілкування і взаємодії наставника зі своїм підопічним є: розвивати самотійність, незалежність, швидше пристосовуватися до змін, що відбуваються з молодими людьми, сприяти культурному вдосконаленню і організації приватного життя людини, розвивати впевненість у власних силах, бути затребуваним суспільством, друзями і оточуючими людьми, освоїти елементарні соціально-побутові вміння і навички, успішно вирішувати життєво важливі питання (навчання, працевлаштування, міжособистісних і сімейних відносин і т.п.) [27].

М. Данилова і В. Лазарева стверджують, що для дітей-сиріт характерно пасивне пристосування до середовища, де у своїй поведінці вони повторюють засвоєні в ранньому дитинстві способи поведінки батьків, для таких дітей стає нормою життя неблагополучний соціум.

Підготовка до самостійної життєдіяльності – це плановий, цілеспрямований виховний процес, моделюючий умови, які сприяють формуванню у старшокласників шкіл-інтернатів свідомого ставлення до власних базових прав і обов'язків, розвиток різних здібностей вихованців, їх професійне самовизначення, а також виховання сім'янина, та формування необхідних здібностей до побудови власної сім'ї [14].

Процес формування самостійності дітей – це соціально-педагогічний процес, в якому інтегруються впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Основними характеристиками самостійності є: вміння поставити мету; досягнення її без сторонньої допомоги і підказки; прийняття рішень з урахуванням обстановки і умов; впевненості в можливості і правильності способу досягнення цілей; управління відповідальності ініціативності і активності [19].

Л. Канішевська дає таке визначення готовності старшокласників шкіл-інтернатів до самостійного життя – інтегральна особистісна якість, яка свідчить про сформованість стійких особистісних характеристик як передумов успішного самовиявлення у житті, яка включає три основні компоненти:

□ когнітивний – знання, уміння, навички, які необхідні для самостійної життєдіяльності, знання своїх прав і обов'язків, усвідомлення соціальних ролей громадянина, фахівця, сім'янина;

□ емоційно-ціннісний – емоції, цінності, потреби, розвиток значущих мотивів, що опосередковують соціальну поведінку, ціннісні орієнтації людини, ціннісне ставлення до себе та оточуючих, орієнтація на виконання основних соціальних ролей «громадянина», «фахівця», «сім'янина»;

□ поведінково-діяльнісний – орієнтацію в системі соціальних установ; вияв суб'єктивної позиції старшокласника школи-інтернату по відношенню до

свого життя, його активність; дотримання соціальних норм та виконання основних соціальних ролей; здатність контролювати свою поведінку в залежності від засвоєних знань, умінь, навичок та ціннісно-цільових орієнтирів [22].

Л. Канішевська визначила специфіку вихованців інтернатних закладів, яка ускладнює процес підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у суспільстві: деприваційний синдром; втрата інтересу до навчання; порушення психічного розвитку; труднощі у спілкуванні з оточуючими людьми; агресивність, схильність до нервових зривів, депресія, пасивність, підвищена вразливість, порушення емоційних контактів з оточуючими, недовіра до дорослих, почуття відчаю та безнадійності, які часто відчують вихованці інтернатних закладів; психічна перевтома, неготовність долати труднощі; емоційна нестриманість, зниження потреби у досягненнях; формування самосвідомості під впливом феномена «Ми»; проблеми через соціальну незахищеність, відсутність житла, постійного місця роботи, відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення, навичок вирішення власних проблем, високий рівень претензій до оточуючих, а також труднощі зі створенням власної сім'ї; орієнтація поведінки на покроковий контроль із боку педагогів [23].

С. Гайдаєва стверджує, що інтеграція в суспільство випускників інтернатних закладів – цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб дітей при активній їхній участі та забезпеченні адекватних для цього умов, а також повинна включати: вплив суспільства і соціального середовища на особистість дитини; активну участь в цьому процесі дитини; вдосконалення суспільства, системи соціальних відносин, яка виявляється недоступною для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виділяють два підходи до соціальної інтеграції. Перший передбачає пристосування випускників інтернатних закладів до входження в суспільство, їх адаптацію до навколишніх умов. Другий підхід передбачає, крім підготовки

таких дітей до входження в суспільство, також підготовку і самого суспільства до прийняття таких людей [15].

А. С. Макаренко вказує на важливість виховання самостійної людини і визначив основні напрямки виховної роботи: виховання в колективі - сімейне, виробниче, освітнє; здійснення методики індивідуалізації виховання; включення дітей в систему реальної відповідальності; участь дитини в різних сферах трудової життя колективу від самообслуговування до продуктивного праці; з'єднання навчання і виховання з продуктивною працею; розумну систему стягнень; моральне виховання та загальний розвиток; високий професіоналізм вихователя; в наявності колективу вихователів-одномумців.

Міжнародне визнання отримав досвід виховання самостійної людини в інтернатних умовах, реалізований Я. Корчаком, йому належить одна з найоригінальніших концепцій дитинства, основна ідея якої, спрямованої на максимальну залучення вихованців у соціальне життя.

А. Дружиніна вважає, що необхідно спиратися на основні ідеї Я. Корчака при формуванні самостійності вихованців дитячих будинків, реалізуючи діяльність за наступними напрямками: через організацію системи чергування вихованців закладу; через дитяче самоврядування; через діяльність товариських судів; через зв'язок із зовнішнім світом; через оплату праці дітей. Засобом формування у вихованців дитячих будинків здібностей до подолання труднощів соціалізації є різноманітна за змістом і формам організації діяльності дітей як в групах в самому закладі, так і за його межами. Основу такої діяльності становлять ситуації, коли дитина має можливість вибирати, вчитися обґрунтовувати свій вибір, перевіряє себе і визначають свої можливості, приймати самостійні рішення, вчитися легко і швидко орієнтуватися в нових умовах, гнучко реагувати на вплив зовнішнього середовища, освоює різні соціальні ролі [18].

Діагностика сформованості навичок самостійного життя дітей-сиріт організовуються під час перебування дитини в закладі, так і в постінтернатний період. Відповідно вирішуються дві основні групи завдань діагностики:

- дослідження рівня соціального розвитку дитини: виявлення рівня сформованості тих чи інших навичок в різних сферах; виявлення готовності до самостійного життя, особистісне та професійне самовизначення; виявлення сформованості у вихованців соціальних навичок, спрямованих на позитивній адаптацію в суспільстві;
- дослідження ступеня успішні постінтернатної адаптації та соціалізації випускників дитячого закладу: виявлення проблеми для надання адресної допомоги по своєчасному наданню житла, отримання конкурентної на ринку праці професії, первинного працевлаштування та закріплення на робочому місці тощо.

Технологія діагностики самостійності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється на двох рівнях: системна діагностика (діагностика і корекція проблем характерних для установ в цілому) та діагностика індивідуального соціального розвитку дитини.

Методи діагностування, застосовуються в соціальній роботі з дітьми повинні підбиратися з урахуванням напрямків установи (реабілітаційні, корекційні, профілактичні та інші), специфіки соціуму (місто, селище, село), стан дитини (соціальний, емоційний), статі, віку, освіти, життєвого досвіду.

Готовність до самостійного життя випускників інтернатних закладів розглядається в таких аспектах, які можуть бути покладені в основу діагностичного інструментарію:

- соціальна готовність (сформованість навичок міжособистісного спілкування, колективно діяльності, соціально-побутова орієнтація, організації самостійної життєдіяльності та діяльності, адаптації до свого соціального статусу);
- трудова готовність (сформованість загальний життєвих вмінь та навичок, освоєння побутової праці, праці по домашньому господарству, професійного самовизначення, підготовка до майбутньої професійної діяльності);

- морально-вольова (психологічна) готовність (самооцінка, почуття самоповаги, вольова організація особистості, психологічна готовність до праці в умовах ринкових відносин);
- фізична готовність (сформованість навичок здорового способу життя, відсутність шкідливих звичок, розвитку фізичних здібностей, забезпечення успішної адаптації до різних видів діяльності)[16].

Н. Богданова виділяє такі принципи підготовка випускників інтернатного закладу до самостійного життя:

- соціальної відповідності, який обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів конкретної соціальної ситуації, в якій організовується виховний процес у загальноосвітній школі-інтернаті;
- гуманізації виховного процесу, який передбачає зосередження уваги вихователя на особистості вихованця як вищої цінності;
- життєвої смислової творчої самодіяльності;
- суб'єкт-суб'єктної взаємодії [13].

В Україні створено «Програму підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу» (додаток А), метою є формування компетентностей випускників інтернатних закладів в питаннях соціальної інтеграції, успішного самостійного життя, мотивування до усвідомленого та відповідального життєвого вибору.

Завдання програми: формувати в дитини практичні навички, спрямовані на адаптацію її до самостійного життя; розвивати в дитини комунікативні навички, запобігати негативному впливу віртуального спілкування; сприяти розвитку в дитини вміння визначати пріоритети, життєві перспективи, приймати рішення; розвивати в дитини навички здорового способу життя, відповідального батьківства; мотивувати дитину до свідомого вибору професії, сприяти підготовці її до самостійного працевлаштування; сприяти формуванню в дитини відповідальної поведінки й активної громадянської позиції.

Дана програма складається із 6 модулів: «Я – індивідуальність», «Я, ми, вони», «Я і кохана людина», «Я і моя професія», «Я – господар свого життя», «Я і мої соціальні права», проводиться у формі тренінгу та її тривалість 170 годин, де кожен модуль триває 4-6 днів, а тематичне заняття розраховане на 5-7 годин.

Основою реалізації Програми є створення можливостей для отримання дитиною певного досвіду, формування вміння робити узагальнення на основі обговорення та застосовувати висновки в подальшому житті [9].

Л. Канішевська надає алгоритм за яким здійснювалася підготовка старшокласників інтернатних закладів до самостійного життя, який включає в себе: «проблеми і труднощі» – «рефлексія» – «орієнтування і прогнозування» – «досвід самостійного прийняття рішення». Він реалізовувався у процесі програми «Основи життєвого самовизначення», яка розрахована на 53 години, складається з 5 модулів: «Я та мій життєвий шлях», «Я у суспільстві», «Я – майбутній фахівець», «Я – майбутній сім'янин», «Я – господар власного життя». Основними завданнями даної програми були: інформування старшокласників про реалії сучасного життя в суспільстві; сприяння формуванню адекватного бачення життєвої перспективи, життєвих цінностей, цілей та планів особистості, ціннісного ставлення до життя, інших людей та до себе як особистості; ознайомлення старшокласників із сутністю соціальних ролей; формування вмінь самостійно будувати власне життя в мінливих економічних і соціальних умовах; розвиток комунікативних умінь та навичок щодо конструктивного вирішення конфліктних ситуацій [21].

Таким чином, підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя є актуальною, оскільки у цих дітей відсутній досвід сімейного виховання, і тому коли вони виходять із інтернатного закладу стикаються з великою кількістю проблем, які стають на заваді успішній адаптації до навколишніх умов. Труднощі у випускників виникають практично відразу, до найбільш типовим слід віднести: приготування їжі; догляд за одягом і взуттям; дітям не треба думати за ремонт приміщення, оплату комунальних

послуг. Для успішного включення випускників в соціальне середовище, необхідна наявність зовнішніх (що йдуть від соціуму) та внутрішніх (особистісні) умов.

Для формування компетентностей випускників інтернатних закладів в питаннях соціальної інтеграції, успішного самостійного життя, мотивування до усвідомленого та відповідального життєвого вибору в Україні створено «Програму підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу».

Висновки до розділу 2

В процесі роботи над другим розділом ми дійшли висновку, що соціальний супровід є найголовнішим та ефективнішим напрямком надання допомоги пов'язаних з виходом у самостійне життя випускникам інтернатних закладів. Виділяють три етапи соціального супроводу даної категорії: 1) підготовчий етап (вивчається соціальна ситуація клієнта і його оточення; головний підсумок етапу – розроблений план соціального супроводу, який розробляється індивідуально для кожного клієнта); 2) етап здійснення соціального супроводу (соціальний працівник допомагає клієнту у розв'язанні конкретних завдань відповідно до підготовленого плану соціального супроводу; при потребі діяльність коригується, а соціальний працівник може обирати інші методи соціальної допомоги, більш доречні до ситуації, яка може змінитися; до соціального супроводу залучаються треті сторони; провідною метою цього етапу є навчання навичкам самодопомоги); 3) підсумковий етап (включає оцінку змін, що відбулися у процесі надання соціальних послуг і після того, як вони були отримані клієнтом; вивчення нових потреб; розробку, якщо потрібно, нового, додаткового плану соціального супроводу як складову припинення роботи; додаткове кураторство клієнта і оточення, якщо це потрібно для профілактики небажаних наслідків і закріплення позитивних змін).

Визначено критерії припинення соціального супроводу, а саме: набуття навичок пошуку робочого місця; здобуття бажаної професії; наявність місця роботи; вміння складати і планувати свій бюджет; відстоювання своїх прав; поява самостійності, відповідальності; відновлення родинних стосунків тощо.

Визначено, що підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя є важливим періодом в житті випускника, оскільки труднощі з якими вони стикаються, перешкоджають нормальній соціальній адаптації до середовища. Для успішного включення випускників в соціальне середовище, необхідна наявність зовнішньої (що йдуть від соціуму) та внутрішньої (особистісні) умови.

Виділено причини, які ускладнюють соціальну адаптацію вихованців: відсутність можливості ділитися радіщами і прикрощами з близькими людьми; відсутність житла, пов'язаних з майбутньою професією, самостійним життям; відсутність можливості для прояву індивідуальності та самостійності; проблема збереження здоров'я вихованців та випускників дитячого будинку. Розглянуто готовність до самостійного життя випускників інтернатних закладів в таких аспектах: соціальна; трудова; морально-вольова (психологічна); фізична.

Проаналізовано «Програму підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу», яка сприяє формуванню компетентностей випускників інтернатних закладів.

ВИСНОВКИ

В процесі роботи над дипломним дослідженням, проаналізувавши велику кількість наукової психолого-педагогічної і соціально-педагогічної літератури з проблематики сирітства та соціального супроводу випускників інтернатних закладів, ми дійшли наступних висновків.

1) Схарактеризовано особливості випускників інтернатних закладів як об'єктів соціального супроводу, до таких особливостей можна віднести: фізична недорозвиненість; затримка розвитку моторних навичок проблеми зі слухом, зором; втрачені етапи розвитку дитини; обмежені фізичні та інтелектуальні можливості; неналежний стан здоров'я та хворобливість; негативні соціальні, поведінкові наслідки; соціальна замкненість; привернення уваги, що проявляється в агресивній поведінці; умисному заподіянні собі шкоди; нерозбірлива, надмірна доброзичливість та/або розгальмованість поведінки; затримка розвитку мовлення; відчайдушне прагнення уваги та ласки дорослих; брак мовленнєвих навичок: бідний словниковий запас, слабка когнітивна діяльність, низькі показники IQ; обмежене спонтанне мовлення, проблеми з читанням; пригнічення розвитку мозкової активності у дітей раннього віку, яка призводить до неврологічних і поведінкових розладів.

Після виходу з інтернату настає складний період самостійного життя, під час якого випускники стикаються з такими проблемами: пошуки житла; продовження освіти; працевлаштування; юридичні проблеми; психологічні проблеми; несформованість побутових навичок; проблеми міжособистісних відносин; проблеми у створенні власної сім'ї.

2) Визначено, що соціальний супровід як форма індивідуальної соціальної роботи з випускниками інтернатних закладів є важливою, оскільки період переходу від опіки до самостійного життя є достатньо складний і тому випускники потребують сторонньої допомоги з боку фахівця із соціальної роботи. Метою соціального супроводу є подолання життєвих труднощів та мінімізація негативних наслідків або навіть повне розв'язання проблем випускника.

Завданнями соціального супроводу є: надання допомоги молодим людям, щоб у подальшому вони змогли вирішувати власні проблеми самостійно; ефективне використання наявних ресурсів; забезпечення партнерських стосунків між випускником та соціальною службою, іншими державними і громадськими установами для комплексного забезпечення прав випускників інтернатних закладів.

3) Доведено, що нормативно-законодавча база захисту прав, свобод та інтересів випускників інтернатних закладів є важливим моментом соціального супроводу, оскільки в цій базі є визначені соціальні, організаційні та правові засади, а також гарантії підтримки випускників, які визначені на державному та міжнародному рівнях.

4) Розглянуто алгоритм соціального супроводу, який включає в себе 3 етапи: підготовчий (вивчається соціальна ситуація клієнта і його оточення,); етап здійснення соціального супроводу (безпосереднє виконання розробленого плану, з можливими правками під час роботи) та підсумковий (оцінка змін, які відбулися за період супроводу; складання за потреби нового плану: додаткове кураторство) та головним результатом якого є відповідальна, самостійна, готова до життя в суспільстві особистість.

5) Наголошено, що підготовка до самостійного життя випускників інтернатних закладів є важливою, тому що діти виходять з-під опіки абсолютно не підготовлені до життя в соціумі, починаючи з догляду за собою і закінчуючи невмінням будувати стосунки з оточуючими, і тому потрібно починати підготовку ще в стінах закладу, оскільки підготовка до самостійного життя – цілеспрямований, плановий виховний процес, який сприяє формуванню свідомого ставлення випускника до своїх прав та обов'язків, розвиває необхідні здібності, професійне самовизначення тощо.

До характеристик самостійності відносять: вміння поставити мету; досягнення мети без сторонньої допомоги; приймати рішення з урахуванням обстановки та умов; управління відповідальності ініціативності і активності впевненості в можливості і правильності способу досягнення цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про права дитини від 20.11.2014 р. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. №2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
3. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 р. № з1089-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text>
4. Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати : Наказ Міністерства соціальної політики від 03.09.2012 р. № з1614-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12#Text>
5. Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самотійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України від 28.09.2007 р. № з1186-07. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1186-07#Text>
6. Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2017 р. № з1250-17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1250-17#Text>
7. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 р. № з0966-09. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text>

8. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 р. № з0471-08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08#Text>
9. Про затвердження Програми підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : Наказ Міністерства соціальної політики України від 27.09.2018 р. № в1428739-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1428739-18#Text>
10. Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Постанова Кабінет міністрів України від 20.10.2017 р. № 878-2005-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2005-п#Text>
11. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 01.01.2021 р. № 103/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр#Text>
12. Артющкіна Л. М., Полянничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2002. 268 с.
13. Бережна Л. До проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у закладах інтернатного типу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія.* 2013. Вип. 28(1). С. 14-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_4.
14. Богданова Н. С. Підготовка вихованців інтернатних закладів до самостійного життя. Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2020. С. 13-16.

15. Віщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта : навч. посібник Одеса : Видавництво Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.
16. Гайдаєва С.К. Социальная и педагогическая интеграция детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Подготовка детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, к самостоятельной жизни. Сборник научно-методических материалов. 2008. С.13-18.
17. Деева Е. В. Диагностика сформированности навыков самостоятельной жизни у детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. №. 11 (151).
18. Державний комітет статистики України. Веб-сайт. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/15560.html>
19. Дружинина А. А. Основные направления социально-педагогической работы по формированию самостоятельности детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. №. 8 (148).
20. Зубченко С. В., Тимошенко Н. Є. Проблеми дітей, які виходять з-під опіки до самостійного життя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. №. 1 (1). С. 209-217.
21. Ишматова А. Р., Бондарчук Т. В. Постинтернатное сопровождение выпускников как технология социальной работы с детьми. *Человек. Спорт. Медицина*. 2014. Т. 14. №. 2.
22. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до самостійного життя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. №. 17 (1). С. 293-299.
23. Канішевська Л. В., Кузьменко Л. В., Свириденко С. О. та ін. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві : навч. - метод. посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 336 с.
24. Канішевська, Л. В. Дослідження проблеми підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до самостійного життя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. № 17 (1). 2013. С. 293-299.

25. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
26. Карп'як К. Особливості соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді: зб. тез доп. І Міжнар. студ. наук. конф. Тернопіль : Вектор, 2017. С. 56-58.
27. Катрук Л.Ю., Капустина А.В. Постинтернатная адаптация выпускника детского дома. Подготовка детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, к самостоятельной жизни. Сборник научно-методических материалов. 2008. С. 49 - 55.
28. Кремень Ф. М., Кремень С. А. Социальное сопровождение выпускников интернатных учреждений в Смоленской области. Социальная педагогика в России. Научно-методический журнал. 2019. №. 6. С. 50-58.
29. Кривонос О. Б. Соціальний супровід клієнта: навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. 2-ге вид. Суми, 2014. 176 с.
30. Курінна С. М. Педагогічний супровід процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах закладів інтернатного типу. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2015. №. 2. С. 53–59.
31. Лаврович А.П., Алтынцева Е.Н., Шелег Л.А. Социально-педагогическая работа с выпускниками детских интернатных учреждений: учеб.-метод. пособие. Е Минск: БГПУ, 2007. С. 72.
32. Мардахаев Л. В. Социальный педагог-исследователь. 2017. Том 5.
33. Матюшко Л. І. Соціальна адаптація випускників інтернатних закладів України: механізми вирішення проблеми. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. №. 3 (2). С. 181-185.
34. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних закладів) / В. Бондаренко та ін. Київ: Держсоцслужба, 2006. 168 с.

35. Мусаева С. Д., Магомедова С. А., Магамедова И. Р. Социальное сопровождение как инструмент социальной адаптации выпускников интернатных учреждений. Региональные проблемы преобразования экономики. 2021. №. 10. С. 44-52.
36. Овчарова Л. М., Чепелєва С. Сирітство в Україні як соціальна проблема та шляхи її вирішення. *Reporter of the priazovskyista tetechnical university Section: Socially-humanitarian sciences and public administration*. 2019. Issue 3. С. 45-49.
37. Скрипник А. Сирітство в Україні: постановка проблеми. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2009. №. 2. С. 337-343.
38. Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. №. 3. С. 61– 68.
39. Хархан Г. Д. Особливості підготовки дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія. КН. 2010. С. 239-243.
40. Ящук Л. П. Сучасне розуміння соціального сирітства та значення територіальної громади як фактору соціалізації // *Державне управління: теорія та практика*. 2014. №. 1. С. 81-88.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОГРАМА

підготовки до самостійного життя випускників закладів інституційного догляду та виховання дітей, осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Останнім часом особливої актуальності набула проблема соціальної компетентності дітей та молоді як передумови самоствердження та ефективної взаємодії з оточенням. Це зумовлено соціально-політичними й економічними змінами в усіх сферах життя суспільства. Розв'язання проблеми соціальної компетентності особливо важливе для випускників інтернатних закладів, у яких не сформовано моделі соціальної поведінки.

Метою програми є формування компетентностей дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду та виховання, та осіб з числа вихованців прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу в питаннях соціальної інтеграції, успішного самостійного життя, мотивування до усвідомленого та відповідального життєвого вибору.

Завдання програми:

формувати в дитини практичні навички, спрямовані на адаптацію її до самостійного життя, зокрема щодо розв'язання побутових проблем, розпорядження власним майном і коштами, отримання освітніх, соціальних, медичних, адміністративних та інших послуг;

розвивати в дитини комунікативні навички, запобігати негативному впливу віртуального спілкування;

сприяти розвитку в дитини вміння визначати пріоритети, життєві перспективи, приймати рішення;

розвивати в дитини навички здорового способу життя, відповідального батьківства;

мотивувати дитину до свідомого вибору професії, сприяти підготовці її до самостійного працевлаштування;

сприяти формуванню в дитини відповідальної поведінки й активної громадянської позиції.

Програма складається із 6 модулів: "Я - індивідуальність", "Я, ми, вони", "Я і кохана людина", "Я і моя професія", "Я - господар свого життя", "Я і мої соціальні права".

Основою реалізації Програми є створення можливостей для отримання дитиною певного досвіду (або актуалізації наявного), формування вміння

робити узагальнення (абстракції) на основі обговорення та застосовувати висновки в подальшому житті.

Під час реалізації програми заплановано застосування таких форм навчання: рольові ігри, вправи, моделювання ситуацій, дискусії, інформаційні повідомлення тощо. Передбачено роботу в групі, виконання індивідуальних завдань.

Заняття проходять у формі тренінгу.

Засоби навчання:

для тренера - план (план-конспект) вправ кожного заняття, методичні посібники, роздаткові матеріали для учасників;

для учасників - робочі зошити.

Тривалість програми: програма складається із 6 модулів загальною тривалістю 170 годин. Кожен модуль триває 4 - 6 днів, а тематичне заняття розраховане на 5 - 7 годин.

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Розподіл навчального часу за темами

№	Теми	Форми проведення занять			Усього
		Теоретичний блок	Практичний блок	Самостійна робота	
1	Я - індивідуальність				
1.1	Особистість	1	4	1	6
1.2	Характер	1	4	1	6
1.3	Світогляд	1	3	1	5
1.4	Почуття та емоції	1	4	1	6
1.5	Зовнішність	1	3	1	5
1.6	Здоров'я	1	3	1	5
2	Я, ми, вони				
2.1	Спілкування	1	4	1	6
2.2	Стосунки	1	3	1	5
2.3	Соціальні ролі та зв'язки	1	4	1	6
2.4	Соціальні навички	1	4	1	6
3	Я і кохана людина				
3.1	Залицяння та прихильність	1	4	1	6

3.2	Дружба і кохання	1	4	1	6
3.3	Культура сексуальної поведінки	1	4	1	6
3.4	Створення родини	1	4	1	6
3.5	Відповідальне батьківство	1	4	1	6
4	Я і професія				
4.1	Профорієнтація	1	3	2	6
4.2	Моя освіта	1	4	1	6
4.3	Працевлаштування	1	3	2	6
4.4	Успіх у професії	1	4	1	6
5	Я - господар свого життя				
5.1	Планування майбутнього	1	4	1	6
5.2	Управління життєвими ситуаціями та прийняття рішень	1	3	2	6
5.3	Бюджет	1	3	2	6
5.4	Відпочинок	1	4	1	6
5.5	Побут	1	4	1	6
6	Я і соціальні права				
6.1	Права людини	1	4	1	6
6.2	Соціальні права	2	4	1	7
6.3	Соціальні права у повсякденному житті	1	3	1	5
6.4	Права та обов'язки людини	1	4	1	6
6.5	Реалізація соціальних прав людини у суспільстві	1	3	2	6
	Усього	30	106	34	170

ІІІ. ЗМІСТ ПРОГРАМИ

МОДУЛЬ 1. Я - ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ (33 год.)

Теоретичний блок (6 год.)

Сутність основних понять: людина, індивід, особистість. Структура особистості. Характеристика особистості.

Характер, структура характеру, риси характеру.

Почуття та емоції в житті людини. Форми переживання почуттів. Афекти. Фрустрація. Настрій. Види почуттів: моральні, інтелектуальні та естетичні. Види емоцій. Гнів. Позитивні та негативні аспекти гніву.

Імідж людини. Одяг, краса, мода. Стилi одягу.

Здоров'я. Складові здоров'я. Здоровий спосіб життя. Засоби збереження здоров'я. Ознаки здорового способу життя. Шкідливість вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та алкоголю.

Практичний блок (21 год.)

Діти вчаться:

аналізувати особистісні якості, класифікувати їх та визначати позитивні; коректно висловлювати думку щодо власної особистості чи особистості іншої людини;

аналізувати власні риси характеру, писати характеристику, прогнозувати розвиток власної особистості;

аналізувати позитивні та негативні якості людини, тактовно говорити іншим людям про негативні риси їхнього характеру;

висловлювати власну точку зору стосовно особливостей світогляду іншої людини;

знаходити внутрішню точку опори в різних життєвих ситуаціях;

усвідомлювати та диференціювати власні почуття та емоційні стани;

розуміти і контролювати власні емоції;

аналізувати емоційні стани інших людей, толерантно ставитися до інших людей;

створювати і підтримувати позитивний емоційний фон, зменшувати вплив страхів, знижувати рівень тривожності;

контролювати та конструктивно виявляти власний гнів; здійснювати емоційну саморегуляцію;

відчувати себе й визначати свій настрій, використовувати ауторелаксацію, релаксацію;

дотримуватися правил особистої та домашньої гігієни;

аналізувати власне здоров'я;

негативно ставитися до вживання наркотиків, алкоголю і тютюну та інших шкідливих звичок;

розуміти цінність здоров'я, складність його збереження, дбайливо та відповідально ставитися до власного здоров'я.

Форми і методи роботи: індивідуальна робота, ранжування, робота в парах, у групах, презентація в загальному колі, обговорення у загальній групі, керована фантазія, гра, індивідуальна робота в робочих зошитах.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Визначити свою відмінність від інших людей.
2. Визначити власний тип темпераменту.
3. Визначити власні риси характеру.
4. Описати свій стиль поведінки і вплив її на твоє життя.
5. Проаналізувати і записати риси характеру, яких ти хочеш позбутися.
6. Ознайомитися з характеристиками гармонійної особистості та виписати ті, що притаманні саме тобі.
7. Оцінити власні здібності.
8. Скласти план саморозвитку.
9. Оцінити власну емоційну стійкість у стресових ситуаціях.
10. Записати інформацію про своє здоров'я.
11. Викласти власне розуміння поняття "здоров'я" та ознаки здорової людини.
12. Визначити чинники, які впливають на стан здоров'я.
13. Із запропонованих способів підвищення рівня фізичного та душевного благополуччя людини вибрати ті, яких дотримуєшся ти.
- Додатково записати інші способи зміцнення або збереження здоров'я.
14. Розмежувати міфи та факти стосовно ВІЛ/СНІД.
15. Записати способи створення позитивного образу.
16. Вибрати власний стиль одягу із запропонованих.
17. Записати, що потрібно зробити, щоб бути щасливою людиною.

Очікувані результати:

діти прагнуть до самопізнання та особистісного зростання, уміють аналізувати свої здібності, усвідомлюють унікальність кожної людини;

у дітей розширено уявлення про себе як окремого індивіда, вони розуміють сильні та слабкі, позитивні та негативні риси характеру;

діти розуміють особливості світогляду, навчаються спостережливості та розумінню себе й інших;

діти обізнані щодо різноманіття емоцій та почуттів, способи їх прояву і вираження; навчаються розуміти емоції інших, контролювати свій емоційний стан, конструктивно виражати незадоволення, агресію;

діти розуміють зв'язок між доглядом за собою та успіхом у спілкуванні з іншими;

діти усвідомлюють важливість здорового способу життя, знають способи захисту від негативного впливу інших людей.

МОДУЛЬ 2. Я, МИ, ВОНИ (23 год.)

Теоретичний блок (4 год.)

Сутність поняття "спілкування". Основні функції спілкування: обмін інформацією між людьми, організація взаємодії між індивідами, процес сприйняття одне одного партнерами у спілкуванні та встановлення взаєморозуміння. Комуникативна, інтерактивна, перцептивна сторони спілкування.

Вербальне і невербальне спілкування.

Правила встановлення контакту і виходу з нього.

Закриті та відкриті запитання. Активне слухання. Прийоми активного слухання: виявлення зацікавленості, уточнення, зняття емоційної напруги.

Техніка "Я-повідомлення": види і переваги. Принципи ефективного спілкування. Коло стосунків. Техніки підтримки.

Правила безпечного спілкування в інтернеті.

Сутність понять "соціальні ролі", "соціальні статуси"; "соціальні навички", "асертивна поведінка".

Сором'язливість (боязкість) як стан психіки.

Прийоми неагресивної відповіді на тиск і агресію.

Практичний блок (15 год.)

Діти вчаться:

налагоджувати взаємодію, взаєморозуміння з іншими людьми;

вербально спілкуватися, передавати інформацію;

невербально передавати інформацію;

ставити відкриті та закриті запитання;

використовувати прийоми активного слухання у власній комунікації;

формулювати "Я - повідомлення";

використовувати правила безпечного спілкування в мережі Інтернет;

використовувати навички ефективного спілкування, самопрезентації;

підтримувати іншу людину;

будувати модель стосунків з іншими людьми на основі співпраці та взаємодопомоги;

усвідомлювати зв'язок між умінням будувати успішні стосунки та успіхом у житті;

надавати підтримку, усвідомлювати емоційні зв'язки між людьми; будувати нові соціальні зв'язки та підтримувати наявні;

долати сором'язливість у стосунках, розпізнавати свої почуття;

просити про допомогу;

розпізнавати та висловлювати свої почуття;

адекватно реагувати на глузування, неагресивно реагувати на звинувачення і тиск.

Форми і методи роботи: обговорення в загальному колі, перегляд і аналіз відео, презентація напрацьованих результатів, моделювання ситуацій, робота в групах, робота в парах, індивідуальна робота в робочих зошитах.

Завдання для самостійної роботи (4 год.)

1. Записати інформацію про людей, з якими спілкуєшся протягом тижня, і час, який на це витрачаєш.
2. Визначити, що тобі допомагає у спілкуванні з іншими людьми.
3. Оцінити власне вміння слухати інших людей.
4. За таблицею визначити ознаки комунікабельної та толерантної людини.
5. Ознайомитися з порадами щодо ефективного спілкування з людьми та записати в робочий зошит, чому ці поради є важливими для тебе і як надалі ти будеш їх застосовувати.
6. Написати декілька компліментів для дівчини та юнака (щодо налагодження взаємодії).
7. Проаналізувати ситуації та визначити, в яких ти надаєш допомогу, а в яких відмовляєш.
8. Ознайомитися із запропонованими варіантами фраз, які допомагають людині встановлювати та підтримувати стосунки з друзями, родичами та знайомими, та обрати ті варіанти, які стосуються безпосередньо тебе.
9. Записати слова, які ти вживаєш у запропонованих етикетних ситуаціях.
10. Проаналізувати своє ставлення до конфлікту.
11. Визначити власний стиль поведінки при вирішенні конфлікту.
12. Із запропонованих способів самоконтролю вибрати ті, які властиві тобі або якими ти хотів би оволодіти, додати інші відомі тобі способи самоконтролю.
13. Ознайомитися з типами соціальних статусів і відповідно до їхніх характеристик записати соціальні ролі, які ти виконуєш, та обов'язки щодо кожної ролі.
14. Оцінити своє сприйняття соціально значущої інформації.

Очікувані результати:

діти розуміють, що спілкування є основою співпраці з людьми та умовою досягнення успіху, володіють навичками спілкування;

діти розуміють важливість вибудовування успішних, стабільних стосунків; розрізняють ближню, середню та дальню сферу стосунків. Розуміють, як будувати стосунки з близькими, сусідами, колегами, громадою на основі взаємовигоди та співпраці;

діти розуміють вплив соціальних ролей на процес спілкування та вибудовування стосунків;

діти розуміють, як поводитися в різних соціальних ситуаціях, володіють навичками асертивної поведінки (вміють долати сором'язливість, можуть просити про допомогу, протистояти чужому тиску, говорити "ні", адекватно реагують на чужий гнів, невдачу, відмову).

Інформаційні джерела:

1. Москаленко В.В. Соціальна психологія. - К.: Центр навчальної літератури, 2008. - 687 с.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. - К.: Либідь, 2006. - 556 с.
3. Циба В.Т. Системна соціальна психологія. - К., 2006. - 327 с.

МОДУЛЬ 3. Я І КОХАНА ЛЮДИНА (30 год.)

Теоретичний блок (5 год.)

Особливості психосексуального розвитку молодшої людини.

Дружба і кохання. Значення дружби і кохання в житті, людини. Розвиток взаємин між хлопцем і дівчиною. Зміст понять "зацікавленість", "захоплення", "закоханість", "кохання", "міжстатеві стосунки", "дружба".

Поняття "стереотип", "стигма", "дискримінація", "гендерні стереотипи". Відмінності між поняттями "стать" і "гендер".

Сексуальність, її функції та складники. Етапи формування сексуальності та сексуальної культури. Культура сексуальних стосунків у житті молодшої людини. Міфи та факти стосовно сексуальної поведінки.

Шлюб, сім'я. Функції сім'ї, етапи життєвого циклу сім'ї. Ролі, які можуть виконувати члени сім'ї. Взаємини у сім'ї.

Відповідальне батьківство. Правила поведінки у сім'ї.

Практичний блок (20 год.)

Діти вчаться:

- шанобливо ставитися до осіб протилежної статі;
- бути взаємно відповідальними у стосунках;
- визначити якості, які приваблюють молодь в особах протилежній статі;
- виявляти симпатію, культурно, чемно залицятися до об'єкта симпатії;
- визначати межі припустимої поведінки на перших побаченнях;
- розуміти особливості стосунків між юнаком і дівчиною у період залицяння та в подружньому житті;
- висловлювати почуття;
- позитивно ставитися до однолітків для налагодження дружніх стосунків;
- пізнавати себе, свою здатність дружити, любити;

впевнено поводитися у ситуації спілкування з друзями, розвивати культуру взаємин;

налагоджувати міжособистісне спілкування між юнаком і дівчиною, вербалізувати свої почуття;

надавати дружню підтримку, відчувати довіру до партнера;

визначати альтернативні статевим стосункам форми прояву кохання;

усвідомлювати особисту відповідальність за прийняті рішення, зокрема, стосовно статевого життя;

усвідомлювати можливі негативні наслідки раннього статевого життя;

застосовувати знання про культуру сексуальної поведінки;

аналізувати причини та наслідки сексуального насильства;

формувати навички асертивної поведінки;

протистояти маніпуляціям у міжособистісних стосунках;

усвідомлювати і приймати відчуття, пов'язані з дорослішанням;

відчувати самоідентичність, належність і повагу до власного роду, родини;

свідомо ставитися до створення родини, моделювати сімейні ролі, стосунки;

визначати вплив особистості на стосунки у родині, розвивати відповідальність за якість взаємин з іншими людьми;

усвідомлювати власне минуле, пам'ятати людей, яким можна довіряти, та виявляти почуття вдячності до таких людей;

приймати позитивні та негативні риси характеру людей, розвивати уміння конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій;

розвивати довіру до оточення, усвідомлювати відповідальність за інших людей;

відповідально ставитися до майбутнього батьківства;

аналізувати сімейні ситуації, пов'язані з вихованням дітей різного віку та способи їх конструктивного вирішення.

Форми і методи роботи: "мозковий штурм", індивідуальна робота в робочих зошитах, обговорення в загальному колі, дискусія, робота у групах, презентація результатів роботи, блискавичний раунд, керована фантазія, ігри, моделювання ситуації.

Завдання для самостійної роботи (5 год.)

1. Вибрати із запропонованих тверджень ті, що характеризують справжнього друга.

2. Підібрати для кожного з 5 описів типів дружніх стосунків між людьми відповідну назву.

3. Оцінити, яким другом ти є.

4. Із запропонованих літер скласти слова, що позначають вміння, необхідні людині для налагодження дружніх стосунків, та пояснити, чому вони є важливими.

5. Записати риси характеру, властиві справжньому другу та коханій людині.

6. Ознайомитися зі способами залицяння, поданими в таблиці, та позначити ті, які використовуєш, коли хочеш сподобатися обраниці (обранцю), та ті, які хочеш, щоб застосовувалися щодо тебе.

7. Записати, де можна познайомитися з особою протилежної статі (наприклад, через соціальну мережу, на молодіжній вечірці, у громадському транспорті, на вулиці та ін.).

8. Вибрати із запропонованих ті дії, які допустимі та недопустимі або небажані на перших побаченнях.

9. Записати позитивні риси характеру, які притаманні тільки хлопцям, тільки дівчатам та позитивні риси, спільні для хлопців і дівчат.

10. Записати свої асоціації до слова "кохання".

11. Проаналізувати поширені твердження про кохання та виокремити ті, з якими ти погоджуєшся.

12. Проаналізувати запропоновані твердження про сексуальні стосунки та позначити ті, з якими ти погоджуєшся.

13. Записати причини, через які молоді люди погоджуються на ранню сексуальну близькість.

14. Записати способи вияву почуттів до коханої людини без сексуальних стосунків (наприклад, робити сюрпризи, дарувати квіти).

15. Скласти вірш-сінквейн про сім'ю.

16. Із запропонованого переліку особистих якостей вибрати ті, які необхідні людині для створення позитивного психологічного клімату в родині, та ті, які ускладнюють цей процес.

17. Прочитати визначення понять "сім'я", "шлюб", "кодекс" і встановити відповідність між ними, з'єднавши лініями.

Очікувані результати:

діти вміють розпізнавати залицяння, розуміють його відмінність від приятних, дружніх стосунків; вміють ввічливо залицятися до особи протилежної статі; знають, як реагувати на ввічливі або непристойні прояви залицяння; вміють говорити "ні";

діти розуміють різні типи прихильності, аналізують особливості стосунків з іншими людьми;

діти розуміють відмінності між коханням і дружбою, необхідність поважати близьку людину; уявляють, як побудувати стійкі стосунки з коханою людиною;

діти відповідально ставляться до статевих стосунків і збереження репродуктивного здоров'я; знають, як звертатися за допомогою до фахівців;

діти уявляють, як створити щасливу сім'ю; знають правила сімейного життя, вміють аналізувати сімейні ситуації;

діти розуміють відповідальність батьків за дітей, знають про різні стилі виховання, свідомо формують риси характеру, потрібні для виконання батьківських обов'язків.

МОДУЛЬ 4. Я І ПРОФЕСІЯ (24 год.)

Теоретичний блок (4 год.)

Класифікація професій. Характеристиками основних типів професій: "людина - людина", "людина - техніка", "людина - природа", "людина - знакова система", "людина - художній образ". Формула вибору професії. Рейтинг професій.

Значення освіти в житті молодої людини. Система освіти в Україні, її рівні. Вибір закладу освіти. Підготовка до ЗНО чи іспитів: практичні поради.

Способи пошуку роботи. Норми законодавства, що регламентують процес прийому на роботу.

Маніпуляція: мета, ознаки, способи. Вплив маніпуляції. Способи протидії впливу маніпуляції.

Резюме, його структура. Співбесіда з роботодавцем, типи співбесід.

Поняття про волонтерство. Головна ідея волонтерства. Волонтерська діяльність.

Перші дні на роботі: практичні поради. Адаптація працівника в колективі.

Практичний блок (14 год.)

Діти вчаться:

визначати професії за ознаками;

об'єктивно оцінювати відповідність рис власного характеру вибраній професії;

враховувати попит ринку праці під час вибору професії, роботи;

усвідомлювати власні переваги, особисту унікальність;

представляти себе;

усвідомлювати зв'язок між професією, рівнем освіти та доходами, які може отримувати представник тієї чи іншої професії;

приймати самостійно рішення про отримання освіти;

розв'язувати ситуації, пов'язані з отриманням освіти;

керувати власним емоційним станом у стресових ситуаціях під час складання іспитів, ЗНО;

володіти прийомами саморегуляції, психоемоційного налаштування до стресових ситуацій;

застосувати уміння упевнено поводитися при вступі до закладів професійної (професійно-технічної), вищої освіти;

використовувати різні способи пошуку роботи;

складати резюме;

застосовувати алгоритм телефонної розмови з працедавцем;

застосовувати модель ефективної поведінки під час співбесіди з роботодавцем;

застосовувати норми і правила поведінки в колективі;

моделювати ситуації входження нової людини у колектив;

позитивно ставитися до правил, що діють у робочому колективі, суспільстві;

усвідомлено ставитися до невдач, бути готовими їх переборювати.

Форми та методи: індивідуальна робота, робота у групах, обговорення, індивідуальна робота в робочих зошитах, "мозковий штурм", рольова гра, робота в парах, керована фантазія, блискавичний раунд.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Записати назви професій або спеціальностей, які тобі подобаються або цікавлять тебе.

2. Запитати дорослих і записати відповіді на такі запитання: "Для чого вони працюють?", "Що вони отримують від своєї роботи?".

3. Скласти розповідь про свій звичайний робочий день за професією, про яку мрієш. Розповідь має складатися тільки з іменників.

4. Визначити власні здібності та інтереси і записати їх. Скласти перелік умінь і навичок, якими володієш.

5. Оцінити власні професійні спрямування.

6. Розробити план для складання резюме.

7. Записати інформацію про ресурси, які можна використовувати під час працевлаштування.

8. Оцінити власні знання основ національного законодавства, що регулює трудову зайнятість молоді віком до 18 років.

9. Із запропонованих слів скласти та записати принципи, яких дотримуються волонтери у своїй діяльності.

10. Ознайомитися з різними видами волонтерської діяльності.

11. Придумати вислів, який би відповідав сутності діяльності волонтера.

12. Побудувати власну піраміду професійної реалізації.

13. Визначити досягнення на шляху до оволодіння вибраною професією.

Очікувані результати:

діти знають, як вибрати професію, вміють орієнтуватися у видах професій, знають, як оцінити риси свого характеру та діагностувати свої здібності і професійні нахили; вміють враховувати попит ринку праці при виборі професії, роботи;

діти розуміють зв'язок між професією, рівнем освіти та доходами, знають про можливості, які отримує людина з відповідною освітою, знають особливості системи вищої освіти в Україні;

діти використовують поради та рекомендації щодо керування емоційним станом у період складання іспитів, ЗНО;

діти знають різні способи пошуку роботи; вміють скласти резюме, протистояти маніпуляціям з боку роботодавців-шахраїв, знають, як поводитися на різних етапах працевлаштування, волонтерської діяльності;

діти знають норми і правила поведінки в трудовому колективі, способи досягнення професійного успіху; ознайомлені із принципами командної роботи та командної взаємодії.

МОДУЛЬ 5. Я - ГОСПОДАР СВОГО ЖИТТЯ (30 год.)

Теоретичний блок (5 год.)

Поняття про потреби людини, види та класифікацію потреб. Піраміда потреб Абрахама Маслоу.

Життєві цілі. Визначення життєвих цілей. Покроковий метод визначення цілей. Риси характеру, необхідні для досягнення цілей.

Характеристики дорослої людини. Самостійність.

Основи культури споживання.

Банківська система. Кредитні, зарплатні картки. Оформлення кредитів.

Управління часом. Викрадачі часу.

Відпочинок, дозвілля. Планування відпочинку. Правила поведінки в гостях.

Особисті документи.

Практичний блок (18 год.)

Діти вчаться:

планувати зміни у своєму житті;

розуміти власні потреби та потреби інших людей, розрізняти потреби й бажання;

моделювати процес і способи досягнення мети;

розвивати власний потенціал, уміння ставити довготривалі та короткочасні життєві цілі, відрізняти головне від другорядного;

складати план спільно з іншими, розвивати навички командної взаємодії;
візуалізувати свої майбутні досягнення, формувати позитивний образ свого "Я";

зрозуміти різні види відповідальності;
усвідомлювати відчуття, пов'язані з дорослішанням;
бути відповідальними за майбутнє самотійне життя;
знаходити вихід зі складних життєвих ситуацій, просити про допомогу;
розуміти та пояснювати невербальні сигнали в ситуаціях, що загрожують їхньому життю і здоров'ю;

використовувати різні стратегії поведінки у складних життєвих ситуаціях;
усвідомлювати значення грошей; складати власний (сімейний) бюджет, планувати витрати, обирати ефективні шляхи витрачання грошей, визначати ступінь важливості різних товарів і послуг;

розуміти різні способи пошуку житла;
правильно ставитися до життєвого шляху та часу, аналізувати розподіл власного часу, керувати ним;

організовувати вільний час, використовувати різні форми проведення дозвілля, планувати дозвілля;

запрошувати в гості, планувати і готувати проведення свята;

організовувати процес ведення домогосподарства;

розуміти і застосовувати правила поведінки з особистими документами людини.

Форми і методи: "мозковий штурм", індивідуальна робота, обговорення в загальному колі, індивідуальна робота в робочих зошитах, керована фантазія, робота у групах, рольова гра, моделювання ситуації.

Завдання для самотійної роботи (7 год.)

1. Записати дії, які та виконуєш протягом дня, тижня чи місяця (за бажанням). Визначити, в яких сферах діяльності ти витрачаєш найбільше (найменше) часу.

2. Оцінити, як ти проводиш свій вільний час (за формою в робочому зошиті).

3. Провести експеримент і визначити стиль економії коштів (за описом у робочому зошиті).

4. Записати що, на вашу думку, означає бути дорослим.

5. Ознайомитися із твердженнями про поведінку самотійної людини та проаналізувати свою поведінку.

6. Записати характеристики самотійної людини.

7. Заповнити алгоритм досягнення власної мрії.

8. Оцінити власний рівень готовності до саморозвитку.

9. Записати кого ти вважаєш успішним і чому.

10. Переглянути таблицю з особистісними вміннями та характеристиками, які допомагають людині досягти успіху в житті, та визначити, які з них ти хочеш сформувати.

11. Сформувати рейтинг власної успішності.

12. Записати свої асоціації до слів "успіх" та "щастя".

Очікувані результати:

діти розуміють, що самостійність потребує відповідальності та організованості; знають, як організувати свій побут, відповідально ставляться до своїх документів, поінформовані про служби, які надають різні види послуг; вчаться заповнювати платіжні документи;

діти вміють розв'язувати життєві проблеми та розуміють, до кого можуть звернутися за допомогою, розробляють алгоритми дій у типових ситуаціях;

діти розуміють, як користуватися своїм часом, зокрема для саморозвитку; знають про різні види відпочинку, вміють скласти тайм-карту для ефективнішого використання часу;

діти вміють формувати особистий бюджет, планувати майбутні витрати, раціонально використовувати кошти, критично сприймати пропозиції товаровиробників;

діти вміють планувати, візуалізувати свої майбутні досягнення, визначати цілі та завдання для їх досягнення.

МОДУЛЬ 6. Я і соціальні права (30 год.)

Теоретичний блок (6 год.)

Права людини. Історія прав людини. Характеристики прав людини. Універсальність і невід'ємність прав.

Загальна декларація прав людини. [Конвенція ООН про права дитини](#). Зв'язок між потребами людини та її правами. [Конституція України](#).

Класифікація прав: громадянські, соціальні, культурні, політичні, економічні. Різниця між цивільними, політичними, соціальними, економічними правами.

Соціальні права, їхні види. Базові соціальні права на житло, роботу, соціальне забезпечення. Розгляд впливу і взаємозалежності прав різних видів.

Органи та установи, які працюють у сфері захисту прав людини, зокрема соціальних прав, на національному та місцевому рівнях. Можливості доступу до соціальних прав.

Участь молоді в житті суспільства.

Практичний блок (18 год.)

Діти вчаться:

розуміти універсальність прав кожної людини;
 розрізняти бажання та потреби, усвідомлювати зв'язок між потребами людини та її правами; зв'язок між правами та обов'язками;
 аналізувати ситуації, у яких порушуються соціальні права;
 звертатися до відповідних установ для захисту та реалізації своїх прав;
 самостійно вирішувати життєві ситуації, пов'язані із соціальними правами;
 аналізувати стан дотримання прав людини у своїй громаді;
 поважати права людини та дотримуватися їх;
 знаходити засоби реалізації своїх соціальних прав і можливості вияву громадської активності;
 критично мислити;
 поважати інших людей та їхні погляди;
 вести дискусії, працювати в команді.

Форми і методи: індивідуальна робота, обговорення в загальному колі, індивідуальна робота в робочих зошитах, "мозковий штурм", змагання, дискусія, робота у групах, рольова гра, моделювання ситуації, відвідування організацій, виготовлення брошури.

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

1. Написати відповідь на запитання "Навіщо знати свої права?"
2. Ознайомитися з базовими міжнародними документами, які регламентують права людини.
3. На прикладі героїв відомих казок роз'яснити статті [Конвенції ООН про права дитини](#).
4. Позначити у відповідній колонці таблиці потреби та бажання.
5. Заповнити таблицю "Права чи обов'язки".
6. Покласифікувати права, які подано в робочому зошиті.
7. Записати соціальні права, користуючись Загальною декларацією прав людини.
8. Описати ситуації, зображені на ілюстрації, за допомогою відповідей на питання: Хто? Де? Коли?
9. Ознайомитися з різними визначеннями поняття "участь".
10. Американський дослідник з питань участі дітей і молоді Роджер Харт у 1992 році вперше виокремив і описав 3 рівні неучасті молоді та 5 рівнів участі. Пригадайте та запишіть 3 історії зі свого життя, які б ілюстрували різні рівні участі. Наприклад, події, пов'язані з навчанням у школі або закладі вищої освіти, волонтерською діяльністю.
11. Ознайомитися з інформацією про трьох активістів, які боролися за права людини, їхніми висловами та подіями із життя цих людей та дібрати

відповідну інформацію для кожної людини, записавши одну з літер (А, Б, В, Г) навпроти відповідного пункту під фотографією.

12. Ознайомитися зі схематичним зображенням центральних і місцевих органів влади та громадських організацій, які допомагають захищати права, знайти інформацію про міжнародні міжурядові та неурядові правозахисні організації та записати, у яких випадках може бути доцільним звернення за допомогою саме до них.

13. Ознайомитися із ситуаціями та записати, які проблеми, пов'язані із правами людини, можуть виникати у представників різних професій.

14. Заповнити таблицю "Чи мають права людини свій день?"

Очікувані результати:

діти розуміють власні права та обов'язки як громадянина України, ознайомлені з основними національними та міжнародними документами у сфері прав людини;

діти обізнані щодо соціальних прав і можливостей їхньої реалізації в повсякденному житті;

діти вміють відстоювати громадянську позицію, брати участь у прийнятті рішень та виявляти активність у суспільному житті;

діти усвідомлюють відповідальність за власне життя, уміють викликати повагу до себе та інших людей, визнавати й поважати права інших людей;

діти вміють розвивати комунікативні навички та навички самопрезентації, творчі здібності та критичне мислення.